

1. МІСЦЕ ТА РОЛЬ УКРАЇНИ У ВОЄННО-СТРАТЕГІЧНИХ ПЛАНАХ ГІТЛЕРА І СТАЛІНА В ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ДО ВІЙНИ

1.1. План «Барбаросса» та його український вектор. Стратегічне розгортання збройних сил Німеччини і її союзників на південно-східному напрямі

На кінець 1940 р. Німеччина та її союзники в результаті завчасно проведеної мобілізації і використання величезної кількості людських і матеріальних ресурсів створили могутню військову машину для проведення подальших агресивних війн з метою встановлення світового панування. Зміну вектора воєнної експансії із заходу на схід Гітлер усіяко приховував. Його політичні цілі у майбутній війні проти СРСР полягали у знищенні його і перетворенні східноєвропейських територій на колонію Німеччини. Україна розглядалась як один із найважливіших сировинно-аграрних придатків Третього райху і в перспективі мала бути включена до «великонімецького простору».

Конкретна розробка плану війни проти СРСР розпочалася влітку 1940 р. 21 липня Гітлер наказав головнокомандуючому сухопутними військами приступити до планування східної кампанії. При цьому було зроблено принципові вказівки щодо політичних цілей війни, кількості сил, які виділялися для проведення операцій, а також термінів зосередження військ. Надалі ці установки розвивалися і конкретизувалися. Наступного дня генерал-фельдмаршал Браухич поінформував про це начальника генерального штабу генерал-полковника Гальдера і наказав йому вивчити різні аспекти, пов'язані з бойовими діями на Сході¹.

Під час наради представників видів збройних сил у Берггофі, що відбулася того ж дня, начальник штабу оперативного керівництва верховного командування вермахту генерал-полковник Йодль у вузькому колі повідомив, що фюрер має намір

знищити СРСР. Обґрунтовуючи цей намір воєначальник зазначив, що дана війна відбулася б рано чи пізно з огляду на необхідність усунути постійну більшовицьку загрозу для Німеччини, створивши тим самим кращі умови для подальшого ведення глобальної війни. Можливим часом початку кампанії він назвав весну 1941 р. На підставі вказівок Йодля 9 серпня 1940 р. було підготовлено директиву під умовною назвою «Відбудова Сходу» (нім. «Aufbau Ost»)².

31 липня 1940 р. на нараді керівних діячів Німеччини в Берггофі Гітлер висловив основні стратегічні ідеї війни проти СРСР, яка мала розпочатися навесні 1941 р. Уся кампанія, вказував він, має сенс лише в тому випадку, якщо Радянський Союз буде розгромлено у результаті одного нищівного удару, зупинення ж наступу під час зими вважалося небезпечним. При цьому необхідно було знищити радянські війська у західній частині СРСР та не допустити їх відступу на схід. Мета кампанії — захоплення Ленінграда, Москви, України і нафтових районів Кавказу, досягнення рубежів, звідки радянські літаки не зможуть завдати ударів по імперській території, а німецька авіація одержить можливість зруйнувати ще не захоплені об'єкти на Уралі, тобто лінія Астрахань — Волга — Архангельськ. Ішлося про два першочергових удари: на півдні — у напрямі Києва, з одночасною нейтралізацією району Одеси авіацією, і на півночі — через Прибалтику на Москву. Досягнення нафтоносних районів Баку відкладалася на пізніший час.

Проекти планів війни паралельно готувалися у штабі оперативного керівництва верховного командування вермахту, у генеральному штабі сухопутних військ, а також оперативними групами під орудою генералів Маркса і Зондерштерна. В основу планування лягли теоретичні погляди німецького командування щодо ведення бойових дій, які знайшли своє підтвердження в польській і французькій кампаніях. Суть їх зводилась до того, що війни повинні бути «тотальними», кампанії — «блискавичними», а операції — «стрімкими й рішучими». Основною формою операцій стратегічного та оперативного рівня вважалася глибока наступальна операція

з подальшим оточенням і знищенням великих угруповань противника, а основними способами її проведення — стрімке просування ударних з'єднань танкових та моторизованих військ за напрямками, що сходяться, і подальше знищення оточених військ ворога силами піхоти. Наступ танкових груп планувався з темпом 20 км, а польових армій — 15 км на добу.

Штабісти враховували особливості східноєвропейського театру воєнних дій, а також дані німецької розвідки щодо концентрації радянських військ у прикордонній смузі. Однією з важливих обставин була наявність Прип'ятських боліт, які поділяли театр на дві частини. Кращий (порівняно з південною) розвиток дорожньої мережі в північній частині надавав більше можливостей для маневру. Вважалося, що район на північ від Прип'ятських боліт більш насичений військами, а Дніпро і Західна Двіна можуть стати останнім рубежем, на якому зможуть закріпитися радянські армії. Необхідно було вжити всіх заходів, щоб не допустити їх подальшого відходу на схід, оточити і знищити.

Проекти Маркса і Зондерштерна, які передбачали завдання ударів на двох стратегічних напрямках, було відхилено. В основу остаточного варіанта плану, що спочатку йменувався «план Фріц» і був підписаний Гітлером 18 грудня 1940 р. як директива № 21, лягли пропозиції головного командування сухопутних військ і штабу оперативного керівництва верховного командування вермахту, які були повідомлені Гітлерові на нараді 5 грудня 1940 р. генералом Гальдером. Їх суть зводилася до того, що одне потужне угруповання завдає удару з району Варшави на Москву (слід відзначити, що перший варіант плану оперативного відділу генерального штабу сухопутних військ передбачав завдання головного удару на південь від Прип'ятських боліт). Із трьох груп армій, призначених для війни, північна наступає на Ленінград, центральна — через Мінськ на Смоленськ і південна — на Київ. Кінцева мета — вихід до Волги й у район Архангельська. До східної кампанії передбачалось залучити 105 піхотних і 32 танкові та моторизовані дивізії. Можлива тривалість операцій — 8 тижнів.

Доповнюючи доповідь Гальдера Гітлер указав на необхідність перешкодити організованому відходу радянських військ, які мали бути оточені й розгромлені.

Директива № 21, як основний документ на війну з СРСР, стала відома під назвою «план Барбаросса». Перед збройними силами Третього рейху ставилося завдання перемогти СРСР протягом однієї швидкоплинної кампанії. Основні сили радянської армії, дислоковані у західній частині СРСР, передбачалося знищити шляхом проведення сміливих операцій із глибоким просуванням танкових з'єднань та оточенням великих угруповань ворога; відхід боєздатних радянських частин углиб території Радянського Союзу не допускався. Надалі, швидко переслідуючи противника, слід було досягти лінії, від якої територія Німеччини була б недосяжною для радянської авіації. Кінцева мета кампанії полягала у виході на лінію Волга — Архангельськ і створенні тим самим умов у випадку потреби зруйнувати промислові центри на Уралі шляхом масованих авіанальотів. Завдання військово-повітряних сил Третього рейху полягало в максимальній підтримці наземних військ, водночас не послаблюючи активних дій проти Великобританії.

Головні зусилля сухопутних військ зосереджувалися північніше від Прип'ятських боліт (на фронті 830 км), де планувалось розгорнути дві групи армій, а основного удару (у напрямі Мінськ — Москва) мала завдати група армій «Центр». Завдання групи армій «Південь», що наступала південніше від Прип'ятських боліт на фронті 1250 км, полягало в тому, щоби потужними ударами знищити радянські війська на території України, західніше Дніпра. Головний удар завдавався з району Любліна у напрямі на Київ. Другий, охоплюючий, удар планувався з території Румунії. У ході подальшого переслідування решток червоних армій планувалося швидко зайняти Донецький басейн.

Положення директиви № 21 були розгорнуті і конкретизовані в директиві про стратегічне зосередження і розгортання, виданій 31 січня 1941 р. головним командуванням сухопутних військ. У додатках до документа давалася оцінка радянській

армії станом на 1 січня 1941 р. Слід зазначити, що командування вермахту істотно помилялося у визначенні чисельності й угруповань супротивника. Зокрема, за даними німецької розвідки, на південь від Прип'ятських боліт могло перебувати до 48 радянських розрахункових дивізій. Насправді на території України тільки у прикордонних округах дислокувалося 70 стрілецьких, танкових, механізованих і кавалерійських дивізій, а з урахуванням двох повітрянодесантних корпусів, гарнізонів 14 укріпрайонів, окремих з'єднань та частин артилерії, спеціальних військ і військ НКВС тільки сухопутні сили прикордонних округів могли виставити до 95 розрахункових дивізій.

Із метою підготовки до війни німецьке командування вже з липня 1940 р. розпочало перегруповання військ. До кінця року на територію Польщі з Франції було передислоковано низку з'єднань загальною чисельністю близько 500 тис. чол. Основна передислокація німецьких військ відбувалася з лютого до червня 1941 р. п'ятьма ешелонами. До радянських кордонів направлялося 77% особового складу вермахту, 19 (із 21) танкових дивізій та всі моторизовані. Висування військ у вихідні райони розпочалося 10 червня, а з 18 червня дивізії першого ешелону почали займати позиції для наступу. Загалом до кінця 21 червня 1941 р. всі приготування було завершено.

На фронті від Влодави до гирла Дунаю була розгорнута група армій «Південь» (командувач — генерал-фельдмаршал Рундштедт) у складі 6-ї, 11-ї, 17-ї армій і 1-ї танкової групи вермахту, а також 3-ї й 4-ї румунських армій, угорського армійського корпусу. Загалом у групі армій налічувалося 57 дивізій (піхотних — 45, танкових — 5, моторизованих — 4, охоронних — 3) і 13 (піхотних — 6, моторизованих — 3, кавалерійських — 4) бригад. Із загального числа з'єднань 13 піхотних дивізій і 9 бригад були румунськими, 4 бригади — угорськими. У бойових частинах групи армій «Південь», що мала наступати на 1250-кілометровому фронті, нараховувалося 992 тис. чол. особового складу, 15 940 гармат і 725 танків (для порівняння: у групі армій «Центр», фронт наступу якої становив лише 500 км (від Голдапа до Влодави), було 820 тис. чол.,

14 390 гармат і 1765 танків — ще одне свідчення того, що на початку війни південний напрям не розглядався гітлерівським командуванням як основний)³.

Задум операції групи армій «Південь» полягав у тому, щоби, наступаючи сильним угрупованням у складі 1-ї танкової групи і 6-ї армії з рубежу Холм — Томашув, знищити радянські з'єднання на території України, стрімко вийти в район Києва, заволодіти дніпровськими переправами, танковими клинами просуватися далі на південний схід, створюючи передумови для продовження операції на Лівобережжі. 17-а армія мала прорвати оборону радянських військ північно-західніше Львова, вийти в район Вінниці й Бердичева, а далі, з огляду на обстановку, продовжувати наступ у південному чи південно-східному напрямі. До завдань 11-ї армії входило створювати видимість розгортання великих сил у північно-східній Румунії, сковуючи тим самим радянські війська, у міру розвитку подій перешкоджати відходу червоних армій із Молдавії й Правобережної України, завдавши удару в напрямі Могилів-Подільський — Вінниця. 3-я румунська армія діяла разом з 11-ю німецькою, а 4-а отримала завдання на шостий день війни почати демонстративні дії на фронті південніше Ясс і бути готовою просуватися на схід з метою окупації Бессарабії. Наступ групи армій «Південь» підтримував 4-й німецький повітряний флот (близько 800 бойових літаків) і румунські військово-повітряні сили (до 500 машин).

Для боротьби в тилу радянських військ були підготовлені частини особливого призначення полку «Бранденбург-800», які мали здійснювати диверсії і сіяти паніку. Для нарощування сил у ході наступу створювався резерв головного командування сухопутних військ у складі 24 дивізій, із них 4 піхотні дивізії повинні були до 4 липня 1941 р. перейти у розпорядження командуючого групи армій «Південь».

На Чорному морі німецьких кораблів до початку війни не було. Румунські ВМС нараховували 2 допоміжні крейсери, 7 есмінців і міноносців, підводний човен, 3 торпедні катери, 1 мінний загороджувач, 3 канонерські човни, 12 тральників, усього — 29 одиниць.